

СЛЕД КРАЯ НА ИСТОРИЯТА, ИЛИ КАКВО ИДВА „СЛЕД ПОСТМОДЕРНИЗМА“

AFTER THE END OF HISTORY OR WHAT IS COMING „AFTER POSTMODERNISM“

Евгения Панчева, Амелия Личева, Миряна Янакиева. *Теория на литературата. Новият век.* София: ИК „Колибри“, 2021, 213 с., ISBN 978-619-02-0934-8

Всъщност не става дума нито само за теория, нито само за литература. Отколе хората, които се занимават със словесното творчество на цивилизацията, пишат не само научни трудове, но и дискурси, есета, памфлети, манифести, литературна критика, персифлажи, пародии... Линда Хътчън, известната канадска литературоведка от края на миналия век, беше разчела именно последния жанр – пародията, противно на традиционно негативната му конотация като иронично до саркастично преувеличаване на критикуваните черти на описвания обект с цел неговото принижаване и осмиване. Като възстанови спомена за етимологията на термина, тя аргументирано разкри в пар-одия-та артистичното единорство между възхвалата и преклонението пред третирания обект (бил той автор, текст или художествен стил), от една страна, и артистичния хумор на превъзможващото го новаторство, разгръщайки унаследеното като екран, върху който да проектира своето концептуално ново.

С Линда Хътчън още в първия ред на уводната статия в този сборник Амелия Личева въвежда основната идея на целия том. Заглавието „След постмодернизма“ е само привидно тавтологична формулировка, а по същество тя назовава основния проблем на нашето съвремие. Ако по отношение на културно-историческото развитие от Аристотеловата поетика до класическия модернизъм може да се приеме наличието на сравнително устойчива конвенция относно параметрите и дефинициите на естетически възгледи, специфична стилистика и технология на представянето за всяко културно-исторически обособено течение, то за съвременните творчески изяви на признати, непризнати и откровено самозвани художествени субекти и произведения преобладава оценъчно безсилие, граничещо с произвол. През 1995 г. Хътчън е поставила въпроса за новото име на тази културно-историческа ситуация, а настоящият том по теория на литературата отразява последващите десетилетия с тяхното продуктивно лъкатушене между отрицание, догадки, възторзи и провали, за да даде своя системно-аналитичен обзор на концепции, подели освободеността на постмодерното от догмите и завършили разграждането на стената между естетика, технологии и етика на новия век. Затова тук става дума не само за литература. „Хипермодернизъм“ – „Псевдомодернизъм“ – „Метамодернизъм“ – „Космодернизъм“ – „Перформатизъм“ – „Екокритика“... Пред вида на заглавията, с които Личева посочва ключовите думи в отделните раздели на статията си, повърхностният читател вероятно би изпитал досада. Заинтригуваният обаче би оценил дисциплинираното обобщение на множество публикации, които авторката съумява да представи като наниз от епистеми, занимавали не само литературоведите. Така първоначалното недоумение пред позабравени, но за миналия век знакови формулировки (напр. „западните“ респ. „капиталистическите общества“, с. 9) в хода на изложението се надграждат от системния подход

към света – постмодерното не е само въпрос на геополитика и историография, то е светоглед на глобално мислещия съвременник. И именно тази едновременно и историческа, и системно-теоретична интерпретация на постмодерното е основата и условието, които правят възможно неговото надграждане. Само осем заглавия се съдържат в библиографията към тази статия, но те показват и широтата на информационната база, и изследователския интерес на Амелия Личева към многоезичието в теоретичната литература до момента.

След постмодернизма следва „Постчовешкото“. И пред заглавието на втората статия в този сборник читателят спонтанно се пита защо е нужно да се избягва вече добилият гражданственост термин „постхуманен“, но все пак се натъква на него още в първото изречение. Амелия Личева споменава само мимоходом основоположниците на този дискурс (Дерида, Делъоз и Гатари), подчертава и ролята на Ихаб Хасан за популяризирането на деконструктивизма и за осъзнаването на „смесването на въображение и наука, мит и технологии, земя и небе, които характеризират настоящето“ (с. 22), посочва дори феноменолога Хайдегер, както и всеизвестния последовател на Франкфуртската школа Юрген Хабермас като защитници на антропологичната матрица и рателители за етичната санкция на научните изследвания. Но основният фокус на тази статия е киберкултурата на настоящия век. Сред изобилието от цитирани изследвания върху тази епистема заслужава особено внимание темата за киборга (с препратки към манифеста на Дона Харауей и езеистиката на Джорджо Агамбен за безправното съществуване), за свързването на биотехнологичната теория с популярната фантастика у Илейн Греъм, както и футуристичните насоки, произтичащи от визиите на Франсис Фукуяма, Ювал Ноа Харари и др.

Забележително качество на този сборник е органичната връзка между отделните статии. Разделът „Телата“ (с. 27) в горесцитирания текст препраща към глава „Киберкритика“ (с. 61–96) от Евгения Панчева, а разделът „Биополитики“ (с. 31) – към „Биополитика. Мишел Фуко и Джорджо Агамбен“ (с. 51–71) от Миряна Янакиева. Благодарение на единодушно интердисциплинарния подход на трите съавторки сборникът добива своя цялостен облик на културологично изследване с широк времеви и пространствен диапазон на представените явления в съвременната хуманитаристика. Двете уводни статии на Личева добиват чрез последващите разработки на нейните съавторки плътността на по-задълбочения анализ и конкретността на по-детайлно коментирания примери.

Подобна функция изпълнява и статията „Етическият обрат“ (с. 34–50) от Миряна Янакиева. Ако отношението между Аз и Другия е основен мотив в структуралните изследвания на Бахтин и Успенски, а теорията на романа е силно повлияна от културната социология на Ливис, тук Янакиева насочва вниманието към Еманюел Левинас и неговата рецепция, за да изведе поредното звено в поредицата от „обрати“ (turns) в съвременното културознание. „Съвременният етичен обрат в наратологията“ (с. 43) е централната тема на изложението и вероятно по тази причина остава почти неизказана препратката към традиционните мотиви на херменевтиката и естетиката на идентификацията като носещи конструкции на критическия реализъм от XIX век насам. Но този недоразвит момент се компенсира от коментарите върху есеистиката на Марта Нусбайм и Джемз Фелан, прагматиката на Зигмунд Бауман и антропологичните основания у Цветан Тодоров.

Футуристичната линия на изследванията в сборника е продължена със статиите „Теория на възможните светове“ (с. 97–110) от Миряна Янакиева и „Пространствата и местата“ (с. 111–125) от Евгения Панчева. Един от водещите представители на Немското просвещение – философът математик Готфрид Лайбниц, заговаря за „най-хубавия от всички възможни светове“ (с. 111). Централната теза на теодицеята от далечния XVII век е, че човекът е способен да се усъвършенства и да заприлича на Бог, тъй като всички живи същества са монади в различна степен на развитието си, обединени в едно жизнено пространство. Тази подтикната от пантеизма на Спиноза интерпретация на мирозданието Янакиева разглежда като прототип на съвременния мирогледен конструктивизъм. Разделите в нейната статия са посветени на „съвременната модална логика“ (с. 98), „теорията на фикцията“ (с. 100) и „възможните светове в литературните изследвания“ (с. 102). Така изложението непринудено и същевременно аргументирано извежда една линия на приемственост между различни културно-исторически контексти и школи: замяната на „опози-

цията между реалност и фикция“ с „опозицията между актуален и възможен свят“ (с. 100) и „контрафактуалните съждения“ (с. 102) като алтернатива на развоя на сюжетната линия и коректив на драматичното действие според Дейвид Люис; семантиката на фикцията като опозиция на доктрината за мимезиса при Лубомир Долежел; възгледът на Умберто Еко за литературния текст като „машина за производство на възможни светове (на фабулата, на персонажите във фабулата и на читателя извън фабулата“ (с. 107); тълкуването на „света“ като конструкции на индивида без постулат за истинност у Нелсън Гудман. И въпреки че заключителният цитат от коментара на Волфганг Изер остава като многоточие в края на текста, той затваря рамката, положена в началото от препратката към Лайбниц. Възможните светове на съвременните теории за модалните екзистенциални конструкции не са продукт на Модерността, не се коренят и в постмодерното, а се зараждат още в Просвещението като контрапункт на догматично монотеистичната концепция за единствената, неопровержима и непоклатима истинност. Това диахронно разгръщане на проблематиката онагледява историческата аналитичност в мисленето за култура, което е неотменимо условие за научно културознание.

От своя страна, статията за „Пространствата и местата“ на Евгения Панчева обобщава водещи корективи на класическата норма за пространствено-времевия континуум. Според Гастон Башлар психоанализата променя пространството, като отчита паметта като архив, но и генератор на множествени жизнени пространства и концентрация на времеви прозорци; концепцията на Делюз и Гатари за гладкото пространство е приносна с виждането му като потенциална среда за промени и алтернативни проекти; хетеротопиите на Мишел Фуко като ‚изнесени‘ респ. ‚капсулирани‘ пространства за не-същински действия и процеси обосновава фасетите в представния свят на съвременния, децентриран субект. Разделът „Произвеждане на пространството“ (с. 120), за съжаление, не е достатъчно убедителен, тъй като предлага цитати от просветителите Лайбниц и Льофевр без особена когнитивна стойност. Подобно е и изложението в раздел „Литературните географии“ (с. 122), който – вероятно поради ограниченията на предписания обем на книгата – далеч не изчерпва потенциалното богатство от гледни точки и интригуващи примери по темата.

Информативната стойност на следващите четири статии от Евгения Панчева е безспорна. „Травмата“ (с. 126–141), „Афектът“ (с. 142–155), „Хаосът“ (с. 156–165) и „Призрачното“ (с. 166–177) предлагат увлекателен синтез между унаследени класически концепции и техния ренесанс и преосмисляне в настоящия век. Зигмунд Фройд и Кейли Тал или Сюзана Радстоун; Спиноза, Кант, Хабермас и Жил Делюз; Ролан Барт, Франсис Лиотар и Жак Дерида са само някои от коментирания тук автори. Подобен е строежът и на статията „Постфеминизмът“ (с. 178–187) от Амелия Личева, в която е изведен моментът на „анализ на манипулациите на женското тяло“ (с. 183), както и куиър теориите с акцент върху Джудит Бътлър и Ив Седжуик (с. 183–185).

Логичен и обобщаващ завършек на сборник са последните два текста под надслов „Извънлитературното. Отношения между литературата и други области на културата“ (с. 188–202) от Миряна Янакиева и „Световната литература“ (с. 203–212) от Амелия Личева. Лесно може да се прецени, че статии с подобни заглавия свидетелстват за куража и издръжливостта на своите авторки, тъй като мислимият обхват на изследователското поле е необозримо голям. Но Янакиева не се впуска в представянето на конкретни примери и концепции, което би отвело към друго, и то многотомно издание. Тя е съумяла да извлече от своя прочит на богатата си професионална библиотека основни епистеми на съвременността: критика на тясно националистическото интерпретиране на понятието за литература; принципната компаратистика в литературознанието, основана на имагологията; литературната антропология. Подчертана е тенденцията за разтваряне на границата между философия и литература „по логиката на опозицията познание и истина (философията) срещу въображение и измислица (литературата)“ (с. 194–195), новите условия в създаването и разпространението на литература предвид технологичната революция вследствие на дигитализирането на съвременната култура.

Коментираният тук нова публикация на Евгения Панчева, Амелия Личева и Миряна Янакиева е продължение и достоен завършек на тяхното предходно изследване „Теория на литературата: От Платон до Постмодернизма“ (ИК „Колибри“, 2005). В анотация на задната корица

на книгата целевата група е скромно посочена „за студенти“, отправя се покана и към „всички заинтригувани“ от проблемите на хуманитаристиката. Високата информативна стойност на изложението; забележително умелото лаконично и въпреки това пълноценно коментиране на стотици теоретични трудове от последните три века, част от които трудно четими поради витиевия си стил, спекулативната аргументация или неустановената семантика на използваната терминология; тясното взаимодействие между трите преподавателки от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в изграждането на мрежата от препратки и асоциации дават основание за много по-сериозна препоръка. Материята, третирана в този том, е урок по аналитично мислене, онагледяване на глобалната представа за нашия „свят“, а оттам и превенция на наивното вторачване в мъничкото културно пространство на родната страна без оглед на неотменимата съпричастност към съвременната цивилизация на планетата. Безспорно, това е четиво от ерудити за мислещи и творчески изкушени читатели, които да следят и съпреживяват прехода от гутенберговата галактика към дигиталния дизайн (изкусно илюстриран от художника на кориците на двата тома – Стефан Касъров). ИК „Колибри“ за пореден път доказва зрялото си виждане за качествена теоретична литература и предлага на клиентите си обясненията за социокултурните процеси, които съпреживяваме.

Николина Бурнева*

* **Николина Бурнева** – Емеритус професор, Филологически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, n.burueva@ts.uni-vt.bg